

ERDÉLYI MUZEUM

AZ ERD. MUZEUM EGYLET TÖRT. SZAKOSZTÁLYÁNAK KÖZLÖNYE.

SZERKESZTI

FINÁLY HENRIK,

M. K. EGYET. TANÁR, A MUZ. EGYL. TITKÁRA, A M. TUD. AKAD. L. T.

Megjelen havonként. Februárius 1. Ára évenként 1 frt 15 kr.

Tartalom: Az 1606-ki bécsi békekötés létrejöttének története. Irta Nemes Elek. (Folytatás). — Epikuros tana az örök megsemmisülésről. Hegedüs István. (Folytatás). — Adomány-jegyzék.

Az erdélyi muzeum-egylet idei rendes közgyűlését **csütörtökön** folyó év **márczius 6-án** fogja megtartani, s e közgyűlésre az egylet minden rendű t. cz. tagjait tiszteletteljesen meghívja. A részletes tárgysorozat annak idején közzé fog tétetni.

Kolozsvárt, februarius 3-kán 1879.

Finály Henrik
egyl. titkár.

Az 1606-ki bécsi békekötés létrejöttének története.

Irta: Nemes Elek.

(Folytatás.)

Az alkudozások további folyamatát részletesen kísérni, az adatok nem elég tiszta világánál alig lehetséges, hanem az udvari kör diplomaticus fogásai és a nevezetesebb mozzanatok a tárgyalás körül mégis eléggé kiviláglanak.¹⁾ Követték a huzás-halasztás politikáját, mialatt a törököt elvonni Boeskaytól, minden erejüket megfeszítették. Még terület átengedésével is kecsegtették nem egyszer, pl. Váradot határozottan odaigérték, ha cserben hagyja a magyarokat. Ali budai basát talán sikerült is lekötelezni, mert ez mindegyre irt Illésházyékhoz, hogy siessenek a békével; a fényes porta is ezt ohajtja, neki már teljes felhatalmazást küldött, hogy ő is egyezséget eszközöljön a császárral. Híresztelték Bécsben, hogy a szultán súlyos háborúba

¹⁾ Boeskay és Illésházy levelezésiből. Tört. Tár. 1878. évf.

bonyolódott a persákkal; s ez anynyira szerenesétlenül folyik, hogy ezért Magyarországról is kezdették ki vonni a török hadakat; hogy a temesvári basa már minden hadával rég elment. Lehetetlen nem érteni, hogy mind ez mire való volt: nyomást gyakorolni Bocskay követekre. A követek természetesen tudósították fejedelmeket minden ilyen hírről, melyet ők, kivált Illésházy, hajlandók voltak elhinni. A fejedelem jól tudá, hogy hová céloznak ezen költött kirek, és haragra lobbant. Pillanatnyira mintha hajlamot érzett volna magában, szakítani e tekervényes emberekkel, és folytatni a győzelmes háborút a végletekig. De bár nagy kedve volt is erre a harcias hangulatú török fővezérnek, Bocskay a fentebb elmondott okokból a békét ohajtotta, s nem akart „hiú dicsőségének keresésével nagy okot adni az körösztván országoknak romlására.“ Megírta hát követeinek, hogy tartsák magokat szigoruan utasításokhoz, mindenben egyenes nyíltsággal tárgyaljanak, és ne nézzék, hogy ott fenn „afféle költött hírekkel legeltetvén magokat,“ a nemzet kijátszására törekednek. Hagyják, hadd írjon Ali basa kedve szerint, ők legyenek megnyugodva a törökök felől: mi nem akarjuk s nem is fogjuk akarni, hogy két szék között a földön maradjunk. Erről megnyugtathatják ő felségét is.¹⁾

A mi az egyes pontokat illeti, különösen az ország kormányzása magyarok által, a vallásra, a végvárakra és a Bocskay személyére vonatkozó kérdések felett folyt a leghevesebb vita. Illésházy és Horváth Péternek egy január 20-kán kelt válaszüzenete a főherceg biztosaihoz, ismeretes. Ebben követelik, hogy Magyarország ezentúl csak magyarok által kormányzottassék. E követelést jogosan megtagadni nem lehet, különben is a haza üdve, fenmaradása nélkülözhetlen szükségességgé teszi, mert az ország majdnem minden eddigi szerenesétlenségét, pl. a várak legtöbbjének török kézbe jutását, ez okozta. Felsorolták, hogy miként mellőzik a hivatalokból a magyarokat; s már a harminczadosok, a végvárak parancsnokai, sőt még a hajdúk kapitányai is, mind idegen származásuak, — még pedig olyak, kik a nemzet nyelvét nem értik. A végvárakra vonatkozólag azt hozták fel Mátyás biztosai, hogy azok védelmezésében az örökös tartományok is részt vesznek, a menynyiben pénzsegélylyel járulnak fentartásokhoz, tehát illő, hogy német tiszték is alkalmaztassanak bennök. Bocskay biztosai elismerték feleletükben a pénzsegélyt, de nem az ebből vont következtetést Saját érdekében tették, mondták, mert Magyarország őket is védelmezte: később a nemzet minden ily segélyről lemondani, mintsem, hogy tovább is tölje ezen törvényteleniséget és az ezzel járó szol-

¹⁾ Bocskay levele Illésházyhoz 1606. jan. 21-ről. Tört. Tár. 1876. 57—60 l.

gaságot. Különösen kiemelték, hogy Felső-Magyarországon, nevezetesen Kassán tovább német parancsnokot, német őrséget, valamint káptalant a nemzet meg nem tűrhet, s hiszik, hogy követelések jogosságát, törvényességét ő felsége is be fogja látni.¹⁾ A várak kérdésében csakugyan anynyira engedtek a herczeg biztosai, hogy csak két várat kötöttek ki (Győr és Komárom), melyekben német parancsnokok legyenek.²⁾

Február elseje körül a Bocskay kielégítése felett alkudoztak. Már ekkor a többi pontok kevés híján mind el voltak intézve. Illésházyéknak a fejedelem három pontban foglalta utasítását a maga követeléseit illetőleg, úgy természetesen, hogy a másodikra, vagy a harmadikra csak a végső szükségben menjenek. De ők egyenesen a harmadik pontot terjesztették volt elé, mi felett a fejedelem csodálkozását fejezi ki febr. 3-kán küldött levelében és felvilágosítást kér.³⁾ Még ezen utolsó pont is, melyben a tiszántúli rész átengedését kérék Szathmár és Tokaj várával, nagy visszatetszést szült és meg sem akarták hallgatni. Tehát január 20-kán egy emlékiratot készítettek, melyben fejtegették követelések indokait. E szerint Bocskay semmi méltatlant nem követel, vagy kíván, mert figyelembe kell venni, hogy mekkora területet bír és enged át; a mellett a szultán folyvást melegen pártfogolja s esküvel igéri, hogy Magyarország, és több más tartományok urává teszi, ha híven vele tart és meg nem békül. Ő felsége csak a Báthori Zsigmond által birt földet akarja a fejedelemnek engedni, nem gondolván meg, hogy ez a múlt években szenvedett nyomorok, sanyargatások következtében, teljesen tönkre van menve, és még anynyi jövedelmet sem hozhat be, a menynyi kormányzására kívántatik, nem hogy még a fejedelem is illően megélhessen belőle. Felhossa az emlékirat azt is, hogy ő felsége a Tiszántúl csak Tokajt és Szathmárt bírja, melyeknek fentartása évenként többbe kerül ötvenezer tallérnál, holott ötezernél többet nem jövedelmeznek a kir. kincstár számára. Egyéb tiszántúli birtokai a koronának szintén csak nyolcezer tallér évi jövedelmet adnak, tehát világos hogy nagy pénzáldozatba kerülnek: és így ez is egygyel több ok arra, hogy a felség ne vonakodjék az átadással, s ne késleltesse a béke létrejöttét.⁴⁾ De Bécsben még sem akartak engedni a Bocskay dolgában. „Úgy ösmerem, — írja Illésházy 1606. febr. 1-én, — hogy velünk együtt követet bocsnak ezért fölségedhez.“ Azonban a követküldés eszméjével

¹⁾ Győri Tört. és Rég. Füzetek. III. k. 246—247. l.

²⁾ Tört. Tár. 1878. 70. l.

³⁾ Tört. Tár. 1878. 65—66. l.

⁴⁾ Győri Tört. és Rég. Füz. III. k. 247—248. l.

e tekintetben felhagytak, mert a fejedelem kijelentette: „hogy mihozzánk valami bőbeszédű persvasort csak heában fírasztanak, miért hogy sem az dialectikához, sem az rethorikához nem tudunk, az dolgot ő magát nézzük, csak az mi nemzetünk javát és magunk megmaradását concernálja, azonkívül az szók és persvasisok minállunk semmit sem fognak.“¹⁾ E határozott nyilatkozatra aztán létre jött a megegyezés.

Legkritikusabb volt a valláskérdés, melyben a főherczeg nehéz ostromnak volt kitéve és nem mert engedni. Csak a logutolsó pereczben történt meg az eldöntés. Febr. 4-kén háromszor voltak Illésházyék kihallgatáson, de nem tudtak kiegyezni. Teljességgel nem akarták Bécsben, hogy a „libera religio“ az articulusok közé menjen.²⁾ Még öt nap mulva, febr. 9-kén is, mind a vallás felett vitatkoztak. Egy nap engedtek valamit, más nap visszavonták. Mátyást a jezsuiták és a gréczi herczegnő folyton azzal ijesztgették, hogy ha enged a vallásban, a pápa ki fogja átkozni. Végre is Bocskay sürgetései miatt a dolgot tovább halasztani nem lehetett s ugyanazon febr. 9-kén, 1606-ban minden kérdés, tehát a vallás felett is, az alkudozás eredményre vezetett. „Itt mi hála Istennek — írja a nevezett napról Illésházy — türhető móddal végeztünk, kiről felségeduck két nap mulva bévebben irunk, magunk is hétfőn megindulunk.“³⁾

Ideje is volt már, mert a fejedelem régóta türelmetlenül sürgette a végválaszt; szabadulni akart a bizonytalan helyzettől, mely minden tekintetben felette káros volt. Már február 1-én tiltakozik követei által Mátyás előtt, hogy ő sem isten, sem ember előtt nem lesz felelős azon veszedelemért, mely történhetik akkor, ha a végválaszt (extrema resolutio) még tovább halogatják. Febr. 6 án újból sürgeti az ultima resolutiot, s elkeseredve inti követeit, hogy tartsák magokat szorosan utasításokhoz, mert különben ok nélkül fáradoznak, úgy ő, mint a nemzet, más egyezséget el nem fogad. És itt egy szép és találó hasonlattal él Bocskay: „Az mely táská egyszer az mi nyakunkat és az magyar nemzetség nyakát igen megcsíszolta vala, kinek hordozását igen el is untuk vala, semmiképen nyakunkra azt bizony ismét újólág nem vehetjük, készek vagyunk inkább egy nap s egy órában mindazt, s mind az többit egyszersmind az földhöz ütnünk, hogynem újólág azon táskát nyakunkra vennünk.“⁴⁾ Ilyen hangú és szellemű levelet intézett febr. 11-kén is a követekhez, valamint a lengyel királyhoz, kit közbenjáróul kért fel. Hanem ekkor már az egyezés, mint látók, alá volt írva, melyről ő természetesen ekkor még nem birt tudomással.

¹⁾ Tört. Tár. 1878. 70. l.

²⁾ Tört. Tár. 1878. 68. l.

³⁾ Tört. Tár. 1878. 74—75. l.

⁴⁾ Tört. Tár. 1878. 72. l.

Mátyás és környezete látta, hogy tovább vontatni a dolgot komoly következés nélkül nem lehet; s miután a Turzó György által beterjesztett vélemény-javaslatot¹⁾ is meghányták-vetették, aláírták a következő alküpontokat:

I. A vallásügy azon állapotban maradjon, melyben Ferdinánd, Miksa s más kegyes királyok alatt létezett; az 1604-ki 22-dik t. cz. eltöröltetik.

II. A béke egyszerre köttessék meg a magyarokkal és törökökkel, addig is fegyverszünet legyen.

III. A jövő országgyűlés nádort választhat, de ez a király és kormányzó alatt fog állani.

IV. A korona, ha nem Magyarországon, legalább közelebb Austriában fog őriztetni.

V. A kir. kincstartó ezentúl magyar és világi lesz. Szuhay és Mikáczy püspököket ítélet nélkül büntetni nem lehetvén, törvény elébe állittassanak.

VI. A király tetszése szerint nevez püspököket: az ország-tanácsnak tagja csak nemes és főispán püspök lehet; főispán pedig ezután csak a régi szabadalommal bíró püspök.

VII. Az egyházi ítélszékek visszaéléseit a jövő országgyűlés fogja megsemmisíteni.

VIII. A jezsuitákra nézve mind a két fél ragaszkodván a maga értelméhez nem tudtak megegyezni.

IX. A hazafusított idegenek magyaroknak tekintendők; de a hivatalok osztásánál az elsőbbség vallás különbség nélkül a született magyaroké legyen.

X. A király távolléte idejére Mátyás főherczeg neveztesék teljhatalmú kormányzóvá.

XI. A kamara által perbefogottak, vagy javaiktól megfosztottak ügyét a jövő országgyűlés intézze el.

XII. A béke megkötöttvén, az amnestia abból magától folyik; a háború alatt rabolt ingó javak birtokosainak visszaadatnak.

XIII. Boeckay adományozásai érvénytelenek; a zálogbirtokosok kárpótlásáról az országgyűlés fog határozni.

XIV. A külföldieknek beirt javak a rajtok fekvő összegek lefizetése mellett magyarok által kiválthatók.

XV. Boeckay Erdélyt s Magyarországból azt, mit Báthory Zsigmond birt, fejedelmi czimmal s örökösen bírja. Ha azonban fimagzat nélkül hal el, Erdély visszaszáll a koronára. E végből Boeckay és rokonai írásban mondjanak le igényeikről. Az erdélyi rendek, az erősségek kapitányai is esküvel fogadják, hogy a fejedelem halála után a magyar királynak fognak hódolni. A királyi felsőség elismerésül követői által ő felségének évenként némi ajándékot küldjön, s pénzeinek egyik lapjára a

¹⁾ Győri Tört. és Rég. Füzet. III. k. 248—249. l.

képét és czimerét veresse; a törökkel a király megegyezte nélkül semmiféle szerződést ne köthessen. A magyar országgyűlésre követeket küldjön. További feltétel, hogy a békepontok megerősítése után mindazon elfoglalt erősségeket és javakat, melyek az Erdélyhez kapcsolandó részekon kívül esnek, a királynak vagy előbbi tulajdonosaiknak vissza adja és pedig haladéktalanul. Ő felsége a békét oklevél által fogja megerősíteni; a cseh, morva, sziléj és osztrákrendek pedig, úgy szintén Ferdinánd főherczeg is a stajer rendek nevében annak pontos megtartását okmányilag biztosítandják. Magyarország rendei viszont kötelezik magokat a békéről kiállított oklevelökben, hogy ezután hívek és engedelmesek lesznek a király iránt, ha szabadságok ép-ségben fog tartatni. Végül Bocskay is saját aláírásával és pecsétjével erősíti meg az egyezséget, s azt Sz. György ünnepe előtt átküldi a főherczeghez, mire viszont a magyar király Erdély rendeit feloldozza a neki tett hűség-eskü alól.¹⁾

Ezzel a szerződéssel, melynek minden pontja oly kétértelmű, oly ezélzatos és határozatlan, Illésházy, mondhatni, meg volt elégedve. Valóban érthetetlen ez; s nem lehet képzelní, hogy egy eszes és finom gondolkozású, az udvart és a magyar viszonyokat, a nemzet hangulatát igen jól ismerő ember, mikép nevezhette ezen szerződést és egyezséget még csak „tűrhetőnek“ is. Pedig Illésházy így nevezte, s abban a reményben ringatta magát, hogy visszaadta egyfelől honának a béke csendes boldogságát, másfelől Rudolfnak magyar trónusát. És önelégületen ment Mátyás főherczeghez az alkupontok aláírása után, hogy kérje szerzett érdemeinek megjutalmazását és elvett gazdag birtokainak teljes visszaengedését. Azonban a főherczeg nem birt oly gazdag optimismussal, mint Illésházy; tudta jól, s ezt bátyjának is kijelentette, hogy ezekre a békeegyezségekre nem lehet támaszkodni erős hadsereg nélkül, mert a magyar rendek nem fogadják el. Nem látta tehát idején valónak az Illésházy megjutalmazását és azzal az ígérettel bocsátotta el, hogyha fáradozása bevégzett sikert aratand, akkor a méltó jutalom sem fog elmaradni.²⁾ Prágában természetesen nagyon meg voltak elégedve a békepontokkal s Rudolfot nem késleltették a megerősítéssel. Már 1606. márcz. 21-én kiadta megerősítő levelét minden ellenvetés nélkül, kinevezvén egyszersmind Mátyás főherczeget a szerződés 11-ik pontja szérínt Magyarország teljhatalmú kormányzójává.

Illésházy és Horváth Péter február 10. és 20 közt indul-

¹⁾ Katona, XXVIII. k. 496—506 l. V. Ö. Szalay, 2. kiad. IV. k. 484—486. l. Horváth Mihály, 2. kiad. V. K. 33—35 l.

²⁾ Istvánfy: Hist. Hung. Lib. XXXIV. 516. l. Ambrosii Simigiani: Hist. Rer. Ung. et Transsylv. Lib. IV. 416. l.

tak vissza hazájokba. Nagy-Szombatig együtt utazott a két követ, de ott Horváth Péter elvált, hogy sietve Kassára vigye a békefeltételeket, míg Illésházy két napig, február 20—22-ig ott maradt holmi hivatalos dolgok elintézése végett, s azután Trencsénbe utazott.¹⁾ E hó 9-dikén még kérte volt Bocskayt Bécsből, hogy ne fárasztja magához Kassára, mert öreg²⁾ és beteges; ugysis hasznos követő társa, Horváth Péter, referálni fog mindenről bőségesen. De azután megígérte Mátyásnak, hogy személyesen mindent el fog követni Kassán a békepontok elfogadására, s ennél fogva Trencsénben a hajdúkat rendbe szedvén, márczius elején Kassára indult, és márczius 16-kán estve 8 órakor a főherczeg egy küldöttével, Lippay Jánossal,³⁾ megérkezett. Más nap szívélyesen fogadta Illésházyt a fejedelem, és vele hosszasan tanácskozott. 18 kán aztán fogadta Lippayt tisztelettel és ünnepélyesen. Kocsiján vitette palotájába; az ajtóban kezet nyújtott neki, és az elfogadó teremben, hol Bocskay előbbi két követet s több más előkelő is jelen volt, leültette és fővegét feltétette. Ekkor Lippay üdvözölte őt s Mátyás levelét átnyújtá a fejedelemnek, és utasítása értelmében intette Bocskayt, hogy a békét fogadja el s tartsa meg pártfeleivel együtt. A fejedelem elolvastván kétszer is a Mátyás levelét, kijelentette, hogy a békeügy nagyon fontos dolog, annak a megtartása vagy elvetése nem is tőle függ; sőt ő még a követek jelentését sem veheti át a rendek nélkül, mert ezek a követek nem csak az ő, de a magyar és erdélyi rendek nevében is voltak küldve. Különben ez ügyben a rendek már össze is vannak hiva ápril 24-dikére. Lippay erre azt az ellenvetést tette, hogy a követek teljhatalommal lévén felruházva, nem látja be az okot, a miért Bocskay meg nem erősíthetné az ezek által kötött szerződést minden késcdelem nélkül. Én a rendek jogát, válaszóla a fejedelem, tiszteletben akarom tartani, s nem fogom utánozni soha a Báthori Zsigmond önkényes zsarnoki kormányzatát: most is tehát bevárom a rendek itéletét, mely minden esetre dönteni fog a kiegyezés felett. E közben öröm-lövések hangzottak kívülről, melyek Tokaj megadását jelezték. Lippaynak itt is volt kérdeni valója: miért nem bocsátotta Mátyás küldöttét, Pogrányit sem Tokajba, sem Eperjesre és Váradra a fejedelem, hiszen a fegyverszünet értelmében ezt nem lett volna szabad tennie? Válasza az vala Bocskaynak, hogy Tokaj megadta magát mielőtt a fegyvernyugvásról értesült, a más kettőre nézve pedig ezután a szabályhoz fog alkalmazkodni. Hanem különös, hogy

1) Tört. Tár. 1878. 79. 1.

2) 65 éves volt.

3) Istvánfy, XXXIV. 516. 1.

Mátyás főherczeg nem nyilatkozik azon reá nézve anynyira fontos kérdésről, hogy mikép szándékozik ő felsége róla és gyermekeiről, nevezetesen leányairól — ha ilyek találnak lenni — gondoskodni? és szintén az adandó biztositásról sem mond semmit. Pedig ő, okulva a multakból, nem elégszik meg a prágai udvar pusztá igéreteivel. Volt-e már Prágában? kérdé aztán Lippaytól. Nem, mondá ez, de huzamos ideig tanultam Páduában, s így a fejedelmet csak az isteni és emberi igazság szellemében óhajtom meggyőzni. Ezen naiv felelettel a kihallgatás bevégeződött.)

Következő vasárnapra ebédre hivatta a főherczeg küldötét Boeskay. Az ebédet megelőzőleg félre vonultak egy belső terembe, s ott beszélgettek; egyedül Illésházy volt velök. Itt a fejedelem bizalmasan felfejtő, miért volt ő kénytelen a mozgalom élére állani. A rendek határtalan bizodalma, az ország végromlását, Belgiojoso galádságait hozta fel fellépésének okául; s még ezekhez tohetjük nemes ambitioval párosult hazafias lelkülétét, mely fájlalta honának kínos szenvedéseit. Kiválólag hangsúlyozta, hogy ő nem ő felsége, legkegyelmesebb ura, hanem a jog és szabadság eltiprói ellen ragadott fegyvert. Lippay azt jegyzé meg erre, hogy a sérelmekért nem fegyverrel kellett volna elégtételt szerezni, hanem a királynál kérni igazságot. Megakadályozta ebben Belgiojoso, monda Boeskay: fegyverrel támadott meg, nekem is azzal kellett védnem magamat. De azért kész vagyok a békére, csak legyen az az én igényeimnek és a nemzetének megfelelő. A mit nekem Bécsben engedtek, azzal megelégedni lehetetlen. A bizalmas beszélgetés kissé hevesen végződött. Boeskay fejtegetni kezdte, hogy Sárospatak az ő birto-ka, s azt ő nem engedheti át Rudolfnak. Lippay közbeszóllott: ha joga van hozzá, keresse törvény útján. Ekkor a fejedelem mérgesen kardjára csapott, mondván: „Itt van a jog és igazság.“

Lippay még több nap időzött Kassán. Márczius 20-kán ebédelt Boeskaynál; 21-kén Illésházy által felszóllított, hogy a mit eddig szóval eléadott, nyújtsa be irásban. Ez rövid időn megtörtént, s tartalma a következő volt: Kéri először is a fejedelmet, hogy a most kötött békepontokat, melyekben a főherczeg törekedett a haza nyomorait enyhíteni, az alkotmányt és szabadságot megszilárdítani, fogadja el és erősítse meg a rendekkel együtt. Azután kijelenti, hogy ő felsége a tiszántúli megyéket és Szathmárt át nem engedheti, mert ezt az ország törvényeire tett esküje tiltja, hanem ha az országgyűlés összeül, annak segedelmével igyekezni fog a fejedellemmel mindent méltányosan elintézni. Addig is átengedi Erdélyt azokkal a részekkel egyetemben, melyeket Báthori Zsigmond fejedelem birt volt,

1) Lippay jelentése Mátyáshoz. Györi Tört. és Rég. Füz. III. k. 256—258. l.

kinevezi birodalmi herceggé, s kéri Boeckayt, elégedjék meg ez zel. Sürgeti továbbá a fegyverszünet pontos megtartását. Ő felsége kívánja azt is, hogy az egyezés azon pontja, mely visszaadja az elfoglalt birtokokat jogos tulajdonosaiknak, azonnal végrehajtassék, nevezetesen: Kornis Boldizsár, Senynei Pongrácz, Kollonich Siegfried, Forgách Zsigmond, szóval Rudolf hívei kapják vissza birtokaikat. Végül ugyancsak a szerződés értelmében kezdje meg tényleg Boeckay közvetítő szerepét a törökkel való békealkuban.¹⁾

Lippay Kassán időzése alatt ezután még háromszor jelent meg jelentékenyebb audientián a fejedelem előtt, úgymint márczius 13-, 26- és 28-kán. Az első Eperjesnek és Váradnak élelemmel ellátása és Pogrányinak odabocsátása felett folyt a tárgyalás. Ebben részben eredménye lett fáradozásának. Boeckay beleegyezett, hogy Pogrányi Eperjesre menjen, megtudni, vajon az őrség elfogadja-e a fegyverszünetet. Eperjes őrsége, mindennemű szűkségben szenvedve, szívesen fogadta az ajánlatot, mire a fejedelem aztán rájuk is kiterjesztette a fegyverszünet feltételeit. E kihallgatáson még egyéb tárgy felett is történt eszmecsere. Például Boeckay a kezébe vett békeegyezményt nézegetve, így szólott: „sok van itt megírva, minek megtartása majd nehéz lenne.“ Lippay tőle telhetőleg igyekezett Boeckay aggodalmait ciosztatni, de oly tapasztalt embert, mint Boeckay, szóvirággal megnyugtanni nem lehetett. „Nagy fát — válaszolá — nem lehet egy ütésre kivágni.“ Pozsonyba megyek magam is az országgyűlésre, s ott a szabad ég alatt együtt fogjuk Mátyással tárgyalni a békét. Ha a tárgyalás eredményre nem vezet, van még 75 ezer darab aranyom, és ez elég arra, hogy három évig kibírjam a háborút Rudolf ellen.“

A 26 diki kihallgatáson Lippay azt akarta kinyerni, hogy Pogrányi engedtessek be a váradi erősségbe, de ezélt nem éré. E napra ismét ebédre volt hiva a fejedelmi asztalhoz. Az ebéd nagyon érdekesen folyt le. Jelen volt Mehemet Tihája is, ki a Boeckay bor-sörféle tréfája²⁾ következtében bekapott, mint szokták mondani, és phlegmaticus török nyugalmából kijöve, Il-lésházy, és Lippayt irgalmatlanul szidni kezdte: „németnek szolgáló, békéltető bestyék, sokszoros halált érdemelték, mert a magyar nemzetet, most midőn szabadságát kivivta és magát a leghatalmasabb császár védelme alá helyezé, ismét a német császár igája alá hajtani akarjátok.“ Azután Boeckayhoz fordult, s intette, hogy ne béküljön ki a némettel, hanem ragaszkodjék

¹⁾ U. o. 258—259. l.

²⁾ Tudvalevő, hogy az orthodox török nem iszik bort; Boeckai, azonban egy kis tréfát üzött a tihájával. Öblös serlegét két harmadban megtöltötte finom, erős borral s reá habzó sört. Az együgyű török szokatlanul jónak találván e sört, ivott belőle bővön.

továbbra is a szultán kaftánjához; mire a fejedelem, hogy a felingerült törököt lecsillapítsa, kinyilatkoztatta, hogy a mit a fényes portának ígért, meg is kívánja tartani.

Két nap mulva ez eset után magához hivatá Lippay Jánost a fejedelem s közölte vele végválaszát szóval. Szeretném írva venni át a választ, mondá a követ; mire Bosskay megkérte, hogy szerkeszsze azt ő maga, és azután közölje vele. Ez megtörténvén, a fejedelmi tanácsban megolvasták, s Illésházy némi oldal jegyzeteivel visszaadták. A Lippay által hozott pontokra válaszol ebben sor szerint Boeskay. Nem erősítheti meg a bécsi alkupontokat azért, mert a követeket az ország is küldötte; e mellett az erdélyiek is érdekelve vannak közvetlenül benne, szükséges hát ezek véleményét előbb meghallgatni, mi végett már országgyűlést is hívott össze. Kéri ő felségét, legyen türelemmel míg ez megtörténik. A maga személyére vonatkozó egyezményt sem tartja kielégítőnek, s nem fogadhatja el. Mert Erdély s általában az erdélyi fejedelemség védelmezése rendkívül sok költséget igényel, melyet ő, az utóbbi években végnomorba sülyesztett országból, teljességgel nem fedezhet; hiszen egyedül udvarát sem tarthatná el belőle, bár csak anynyi fényvel is, a mennyit egykor, mint erdélyi előkelő úr kifejtett. Gondolkodjék hát ő felsége, hogy ennél többet engedjen. Különben a fegyverszünetet megtartja. Az eperjesieknek már adott is *salvus conductus*, és a váradiaknak is adni fog. Tokajt okvetlenül kezéhez kellett venni, ha csak azt nem akarta, hogy a török ravaszsággal hatalmába ejtse. Mihelyt pedig a béke meg lesz erősítve, az elfoglalt jószágok visszaadásáról, Mátyás herezeg kedviért, úgy fog intézkedni, a mint az ország és nemzet java, jóléte kívánja. Végre a törökkel való frigy létrehozásában mindent elkövet, hogy ő felsége a király semmi kárt ne szenvedjen. Ez volt röviden a fejedelem válaszának tartalma, melylyel Lippay egy pár nap mulva — miután Boeskaytól ígéretet nyert, hogy Pogrányit Váradra beengedi — visszaindult Bécsbe.¹⁾

IV.

Boeskay fejedelem szilárdan el volt határozva, hogy az Illésházy és Horváth Péter által kötött bécsi egyezséget, ily alakban el nem fogadja, hanem készebb a háborút folytatni. Épen így gondolkoztak tanácsosai is kevés kivétellel. Míg hát az országgyűlés napja eljőne, addig hadi készületeket tett, hogyha a koczka úgy fordul, rögtön, derekasan hozzá láthasson a háborúhoz. A zavargó hajdúk ügyét rendezte, csapatokat összpontosított és helyezett el a szélekre. Írt az erdélyi rendekhez is;

¹⁾ Györi Tört. és Rég. Füz. III. k. 260—262. I. Lippay Bécsben írt „humillima relatiojából.“

megírta nekik az egyezség Erdélyre vonatkozó pontjait, s felhívta, hogy küldjenek követeket a kassai gyűlésre, kik által nyilatkozzanak ügyökben. De felhívta egyszersmind arra is, hogy gondoskodjanak szükség esetére a fejedelem által megszabott hadak kiállításáról, mert neki magának az egyezség nem tetszik.

Illésházy egyike volt azoknak, ki mindig bizott és hitte, hogy most a béke létre jó. Ezen felfogástól vezérelve, mielőtt a gyűlés megnyílt, szétjárt az országban, felkereste a befolyososabb embereket, s azokat igyekezett a békepontok méltányos voltáról meggyőzni s így azok elfogadásásra hajlítani. Hogy azonban menynyire alaptalanul reménylett, azt belátta nemso-kára a kassai országgyűlésen.

A Kassára nagy számmal öszszegyülekezett rendek április 28-kán kezdték meg a tanácskozást.¹⁾ De a megnyitás 24-kén történt ünnepélyesen. Reggel protestans istentisztelet tartatott a fejedelem udvari kápolnájában; jelen volt maga Bocskay is, környezve nagyszámú főúr és nemes által. Elénekeltek a zsol-tárból „Erős várunk te vagy Isten“ kezdetű éneket, mire a ref. pap harcziás hangulatú, buzdító beszédet tartott. Végre egy zsol-tári ének zárta be a templomozást. Innen a kijelölt terem-be vonultak a rendek, hol Kátay cancellár üdvözölte őket a fe-jedelem nevében. Köszönetet mondott megjelenésökért; felemlítette az Illésházyék által hozott békepontokat, azon megjegy-zéssel, hogy jobb inkább a háborúban elvérzeni, mintsem méltatlan és kedvezőtlen békét kötni. Azután a fejedelem szemé-lyéről szólott, kit önzetlen, törvényes szellemű, a haza jólété-ért életét, vérét feláldozó embernek nevezett. E beszéd után, mely mellesleg megjegyezve, a bécsi egyezség szelleméről és Bocskay arra vonatkozó nézetéről mindenkit már eleve is tájé-kozhatott, — felállott és szólott Illésházy. A bécsi missiojáról beszélt: ha nem néztem volna a haza veszedelmét, ha nem fél-tem volna a fenyegető vihartól, mely háromlik a honra mind-anynyiszor valahányszor a két hatalmas császár fegyvereit ösz-szeméri, minden megállapodás nélkül tértem volna vissza Ne-héz és fáradságos küzdelemmel nyertük meg azt is, a mit meg-nyerhettünk; és mégis sokan gyanusításokkal terhelnek, azt mondván, hogy nem az ország nemzet, hanem a magam érde-kében fejtettem ki buzgóságot: ismerni akarom azt vagy azo-kat, a ki vagy kik ezt merészelik mondani, felhívom tehát, hogy lépjenek elé nyilván, és adják elé vádjaikat. Ezzel beszédét bevé-gezte. A teremben mély csend állott be, nem szólott senki ellene.

Különben gyanusításán, mely különböző változékban száj-ról szájra járt, legkevésbé sem csodálkozhatunk. A czélzatos, gyarló bécsi egyezség egyfelől, a Mátyás főherczeggel való me-

¹⁾ Tört. Tár. 1878. 82. 1.

leg bizodalmas viszony másfelől, elég okul szolgált abban az izgalmas időkbén arra, hogy a felületesen gondolkozó emberek Illésházy tiszta magyar jellemét kétségbe vonják. De hogy ez nem volt úgy, eléggé kiviláglik abból az esetből, hogy mikor másodsor felment Bécsbe új alkudozást kezdeni, ott is kiméletlenül rágalmazták, mint ki a császár tekintélyét igyekszik tönkre tenni, annak türelmével vissza él. A kath. vallás elnyomására tör, és a szabadság örve alatt Magyarország egy tekintélyes részét el akarja szakítani a török vasallusa, Boeckay számára.¹⁾ Hihető, hogy Illésházy már Bécsben időzése alatt be lett avatva Mátyás titkos tervébe, mely Rudolfot rövid időn a magyar koronától vala megfosztiandó, s ezért fogadta el más lényeges okok mellett az általa különben is tűrhetőnek nevezett szerződést. Mert ő a császárt gyűlölte, hitszegő, tehetetlen embernek tartotta és attól semmi jót nem várt: míg ellenkezőleg, mint tudjuk, a főherceghez ragaszkodott és attól minden tekintetben hazánk jövő boldogságát remélte.

Még az első gyűlésre beterjesztette Boeckay a békepontokat. Illésházy beszédje után olvasták fel s azután eloszlottak, későbbre hagyván a részletes tárgyalást.²⁾ Mindenkit már az első felolvasás benyomása elégedetlenséggel töltött el. Nem volt azonban mindenkinél egyforma az elégedetlenség és bosszankodás: voltak párt-árnyalatok, melyek semmi egyezkedést nem akartak, hanem teljes szakítást sürgettek az uralkodó házzal; voltak olyanok is, kik egy két eredménnyel beérve, hajlandóknak mutatkoztak elfogadni az egyezséget. Egy rész pedig — és ez a nagy többség — kereken kijelentette, hogy csak a neri-zethez illő, méltányos és igazságos alkut fogad el és csak így tér vissza az uralkodóház hűségére. De ismétlem, hogy így, a mint a rendek előtt feküdt az egyezség, nem tetszett senkinek — ezt mondja maga a fejedelem.

Április végnapjaiban kezdték a pacificatio pontjait egyenként tárgyalni, s a tárgyalás tartott május 12-dikéig bezárólag. Hoszszú, szenvedélyes viták fordultak elé, egyes pontokat egészen elvetettek, másokat lényegesen módosítottak, másokat új követelésekkel toldot'ak meg. Először a vallás-kérdést tárgyalták. Már ez rendkívül felkorbácsolta a kedélyeket. A protestáns lelkészek elkeseredett, heves szónoklatokat tartottak, miközben az erdélyi küldöttek követelték, hogy a negyedik felekezet, az unitárius is, nyerjen törvényes biztosítást a szabad vallásgyakor-

¹⁾ Ambrosii Simigiani Hist. Rer. Hung. et Trans. Lib. IV. 418. l.

²⁾ E gyűlés folyamát részletesen leirta latinul Schreiber Mihály, ki mint Korpona követe személyesen jelen volt. — Győri Tört. és Rég. füz. III. k. 125—134. l.

latára nézve. Az eredmény az lett, hogy a vallásra hozott megállapodást egészen elvetették.

Adhatott elég okot kifakadásra a török béke-ügy is. Bécsből most is folytonosan kisértgették a törököt a már általunk ismert ezélből. Negroni András a kassai gyűlés előtt kevéssel megjelent Budán s felhívta Ali basát a békealkudozás megkezdésére, mondván, hogy a magyarokkal teljesen helyre van már állítva a béke. De a basának szigorú vigyázat volt parancsolva a nagyvezértől, tehát jónak látta kijelenteni Negroninak, hogy mindaddig, míg Boeskaytól értesítést nem kap, semminek alkudozásba nem boesátkozik. Ugyancsak irt is a fejedelemnek, és képte, hogyha úgy áll a dolog, a mint Negroni állítja, küldjön követeket az alkudozásra, különben égre-földre esküdtött, hogy az ő tudta nélkül békét nem köt. E levél felolvastatván a gyűlésben, elhatároztatott, hogy Czobor Mihály, Hoffmann György és Barcsay menjenek Budára, kik ott ellenőrizték a magyar-ügyet és támogassák a basát minden szükséges dologban. Elutazások ideje máj 5-re tűzetett ki. Ugyan e napon olvasták fel Mátyás levelét is, melyben tudatja kormányzóvá való kineveztetését és egyszersmind meghívja a rendeket országgyűlésre Pozsonyba. A rendek ezt végig hallgatták, s azt felelték egyhangulag, hogy ők fejedelmöket elhagyni nem akarják és nem is fogják; vele akarnak élni és halni. Mit a fejedelem egy küldötte által melegen köszönt meg a rendeknek.

Néhány napon át ezután kisebb jelentőségű ügyek tárgyaltattak, gyorsan és fennakadás nélkül. Május 6-dikán újra visszatértek a vallásra. Illésházy azt kívánta, hogy általános kifejezésben követeltessék a szabad vallásgyakorlat, ellenben Tököly a három bevett vallásnak névszerinti felsorolását látta mulhatatlan szükségesnek.

Igen nagy súlyt tettek a rendek, úgy látszik, azon kérdésre, ha valyon megelégedjenek-e csupán a császár megerősítésével, vagy más biztosítékot is kívánjanak? Mert nem tudtak magok dönteni, hanem a fejedelemre bízák, ki ismerve jól Rudolfot és tanácsossait, azt ajánlotta a rendeknek, hogy követeljék a német választó fejedelmek és a lengyel király jótállását is. Az utolsó három cikkelyt máj 8-kán tárgyalták, és pedig, mivel Illésházy betegsége miatt nem mehetett fel a gyűlésbe, jelenléte azonban nagyon szükséges volt, az ő szállására mentek s ott tanácskoztak.

Következő nap ismét egy a rendekhez intézett levelét olvasták fel Mátyás főhercegnek. Ebben igyekszik bátyja iránt némi bizodalmat ébreszteni; inti a rendeket, hogy járuljanak ők is hozzá a megkötött szerződéshez, s felhívja, hogy jelenjenek meg a pozsonyi országgyűlésen. Ha ezt nem teszik, akkor min-

den ezután történendőkért a felelősség ő rájuk háromlik, mert isten és ember előtt világos, hogy ő és bátyja, Rudolf, mindent elkövettek a zavarok lecsendesítésére. A rendek előbbi határozatán e levél semmit sem változtatott, hanem folytatták tovább a Mátyáshoz küldendő felirat szerkesztését. Ezt bevégezve, az volt már a kérdés, hogy kit bizzanak meg a követséggel. Újólág Illésházyt jelölte ki az egész közvélemény. Mert bár gyanúsításokkal terhelték, de azért a bizalom iránta még most is nagy tekintélye kétségbe vonhatatlan. A gyűlés irányára nagy befolyást gyakorolt; sok vesződéssel igaz, de még is meg birta tartani annak higgadt, mérsékelt irányát.

Hanem most, midőn a gyűlés bevégezte feladatát, eddig elrejtett uri büszkeségét és haragját ki akarván mutatni, nem fogadta el a rendek kezéből a megbizást. Hiába vették körül és unszolták, hajthatatlan maradt: mert nem tudta felejtetni, hogy épen azok közül rágalmazták többen, kik most sürgetik a követség elvállalását. Pedig ő bizonyára ohajtott Bécsbe menni. Szégyelte volna, hogy nem birta létre hozni a békét, melyre oly nagy reményekkel vállalkozott. Különben szava a főherczegnél is le volt kötve; ettől gazdag jutalom várt rá, ha a dolog szerencsés véget ér. A rendek végre abban egyeztek meg, hogy minden teljhatalom nélkül Tökölyre bizzák az ellenirat felvitelét. Úgyde Illésházy ezt nem akarta, mondván: ez intézkedés egyjelentésű a háború tovább folytatásával. Ekkor újból őt kezdék kérni, hogy tegye meg ez áldozatot a haza érdekében; ez esetben ígérték, hogy egy pár fontosabb kérdés kivételével, teljhatalommal is felruházzák. Miután most sem engedett, a fejedelemre bízta, hogy belátása szerint intézkedjék mind a követküldés, mind az annak adandó megbizás dolgában. Bizonyára ezt akarta Illésházy is.

Igy a rendek bevégezték munkájokat, máj. 12-kén tartották a zárulást, hol még egyszer egészben felolvastatták a feliratot, s azután eloszlottak.¹⁾

A kassai rendek hosszú és keserű kifakadásokkal teljes feliratot készítettek.²⁾ Újból kívánták a három vallásfelekezet számára a teljes vallásszabadságot. Ne utasítsa őket ő felsége a Ferdinánd meg Miksa idejére, hisz akkor is történtek üldözések. A kormányzói hivatal állandósítása, valamint a nádornak ez alá rendelése alkotmányellenes újítás. A korona őrzésére nagyon is biztos és alkalmas hely Pozsony; ott kell őriztetni magyar főurak által. Szuhai és Migázzai fő-fő okozói az ország nyomorának, tehát méltók, hogy bűnhődjenek, száműzessenek. A főpa-

¹⁾ Schreiber irata. e. h.

²⁾ Katonánál. XXVIII. k. 522—542. l.

pok intézzék egyházi ügyeiket, ne elegyedjenek a polgári kormányzatba; főispáni hivatalt a magyar törvények értelmében nem viselhetnek. S apátságot és prépostságot az alapítványok czélzata szerint szintén nem birhatnak a bitorlás bélyege nélkül. Ne tegyen ő felsége sz. kir. városokat az országgyűlés tudta és hozzájárulása nélkül. Az egyházi törvényszékek visszaélései megszüntetendők. Jézsuitákat egyáltalában nem tűrnek a rendek Magyarországon. Nem honfűsítettek, hanem született magyarok alkalmaztassanak hivatalokra, s itt egyedül az érdem és közbizalom legyen irányadó. Hogy a háború alatt elrablott ingó javak visszaadása nemcsak nem lehetséges, hanem egyenesen új zavarokat idézne elő, azt ő felsége és minden józaneszű ember beláthatja, Bocskay adományozásai és nemeslevelei a jövő országgyűlés intézkedéséig érvényben maradjanak. A fejedelem személyes követelései méltányosok, legyen tehát ő felsége nagy lelkű és teljesítse kívánságait s ne szabjon olyan feltételeket, melyek elfogadhatlanok. stb.

Végül ezen csak érintett terjedelmes elleniratot azon határozott kijelentéssel zárták be, hogyha ő felsége a pozsonyi országgyűlés előtt nem ad megnyugtató feleletet, az-az kívánalmiainak nem tesz eleget, ők oda fel nem mennek és nem is mehetnek, mert Bocskaynak, az ők kegyelmes uroknak, hittel vannak lekötelve.¹⁾

A kassai országgyűlés eloszlása után kinevezte Bocskay a Bécsbe menendő követtséget. Előre lehetett tudni, hogy Illésházy lesz újra a követség feje, s hogy az iránta bizodalmas, barátságos fejedelemtől a megbízást szívesen veszi. Úgy is lett. Melléje adattak a főurak közül Mágócsy Ferencz, Homonnai György, Tököly Sebestyén és fia István, s Turzó Szaniszló; a nemesek sorából Hoffmann György, Ostrosith András Apponyi Pál, Vizkeleti Tamás, Mladosevith Horváth Péter és Jakusith András.²⁾

1606. máj. 15-kén kiállította Bocskay a teljhatalmat is követői számára. Ugyan e nap Illésházynek külön adott magán utasítást. Ebben el van mondva, hogy a fegyverszünet ideje nemskára le fog telni, tehát rövid idő van a békesség megkötésére. A törökök nagy erővel az ország határára érkeztek. Ezek pedig akármerre fordulnak, mindenütt a magyar népet érik s azt nyomorgatják. De lehetséges az is, hogy gyanúba estünk nála, mondja az instructio, és így ez a nagy haderő örök romlására válhatik a honnak. Viszont a németek részéről attól le-

¹⁾ Az okiratot aláírták: Illésházy, Homonnai Bálint, Nyári Pál, Tököly Sebestyén és Széchy György. — Katona e. h. — Sinai e. h. 19—38. l.

²⁾ Horváth Mihály: Magyarország Tört. 2 kiad. V. k. 38. l.

het tartani, hogy látva a hatalmas török segítséget, mindent fognak ígérni az egyezkedés alatt: de csak azért, hogy napról-napra huzzák, halaszszák a dolgot, s így alkalmat találjanak minket a nyári és őszi kedvező kilátású hadakozástól távol tartani. Hanem aztán ha a török sereg őszzel visszavonul és ők magokat összeszedhetik, akkor megkísértik rajtunk elütni a port. „Azért teljes tehetségünkkel és ügyekezettünkkel azon kell lenuünk, hogy az bizonyos és állandó békeség igen hamar, csak egy néhány napokon elvégeztessék közöttünk.“ Vigyázni kell, nehogy a török előtt gyanuba jussunk az alkudozások miatt, hogy hitelünket el ne veszítsük; és vigyázni kell, hogy a németek csalárdsággal ki ne játszdjanak. Ha ez a kettő el lesz érve, akkor hazánk szabadsága helyre fog állíttatni, és végházaink a török kapzsiságtól megóva maradnak. Isten ne engedje, hogy az ellenkező történjék.¹⁾

Ezzel a magán utasítással Illésházy máj. 20. tájt a trencsényi fürdőre ment, pihenni néhány napot; és neje is ott lévén, élvezni a családi bollogságot, míg Bécsből megszerzi a menlevelet maga és társai számára. Innen a fürdőről intézett, máj. 25-ről egy valóban szép levelet a fejedelemhez. Mentegeti magát a rágalmak ellen. Kéri Boeskayt, hogy ne hidje el, amit felöle ellenségei hiesztelnek. „Én is elég bosszúságokat szenvedtem miattok — de folytatja — maga tudja az Isten, látják az emberek is, hogyha lehető volna tőlem, még az konyhájának is az fölségednek öröme gondját viselném, nemhogy külső nagy dolgainak és birodalmának öregbülésének és megmaradásának.“ Ismeri ő jól a Rudolf zsarnokságát, tudja, hogy mit követett el vele, s mit az egész magyar nemzettel, hanem azért mégis a tisztességes béke létrehozásán munkálkodik szívéből. Igen, mert tekintettel van a keresztyénségre és a nemzet loyaltására, melylyel tartozik koronás királyának. De még más okok is figyelembe jönnek nála. Ő megtanulta a történelemből, hogy a pogány töröknek nem lehet hinni, különben példa erre a töröknek minden birodalma. Meggondolta azt is, minő hadserege, ereje, és értéke van a nemzetnek, s ezért igyekszik a békét kieszközölni. Nem látja át, hogy csupán ezen törekvésével vétett volna a fejedelemnek és a hazának, nem is méltó hát a hangoztatott gyanúsításokra. „Még mikor csak igen ifjú voltam is — így végzi be levelét — tökéletlenségemért meg nem pirult az orcám, most immár az mikor 65 esztendő korban vagyok, az én istenem segítségéből elhidje fölséged, hogy inkább nem. Elöttem áll és vagon fölséged hozzám való jó és kegyelmes akaratja, az hazám java is.“²⁾

¹⁾ Tört. Tár. 1878. 273—274. l.

²⁾ Tört. Tár. 1878. 84. l. — Mailáth. Gesch. d. Magyaren. IV. köt. a jegyzetek közt.

Junius első napjaiban ment fel követtársaival Bécsbe Il-lés házy. A hangulat nagyon ellenséges volt iránta, de a viszonyok mérsékletet parancsoltak az udvariaknak. Legelső dolga volt figyelmeztetni a főherceget, hogy az egyezséget jó lesz a legrövidebb idő alatt elvégezni, mert a fegyverszünet lejár, s akkor a közeledő nagy török serget és a türelmetlenkedő magyar hadakat nehéz lesz a támadástól visszatartani. Annál fogva kéri a főherceget, hogy Forgách Ferencz püspököt zárja ki az értekezletből, mert a multkor is ő okozta a legtöbb nehézséget és késedelmet. Vigasztalta azután Mátyást azzal, hogy a Bocskay személyére vonatkozó követeléseket bátran meg lehet adni, mert ő úgy is nemsokára elhalálozik s örököse nem lévén, minden visszaszáll a trón birtokába.¹⁾ Hogy Bocskay már ekkor mutatkozta a később halálát okozó betegség jelei, csakugyan tény. „Magunk felől irhatjuk kegyelmeteknek (máj. 25-ről szól), hogy hirtelen az úristennek látogatásából fölötté nagy nyavalya talált vala bennünket, elanyyira, hogy életünknek megmaradása is mind magunknál s mind egyebeknél igen kétséges volt.“²⁾ Ezen idő óta mindegyre paraszkodik a követeihez irt leveleiben betegsége felől, mi egygyel több ok volt — nem engedni a békekötés tovább halasztását.

Mátyás főherceg tanácsosaival megfontolta komolyan a helyzetet. A hadügyi viszonyok egész háború alatt sohasem voltak oly nyomoruak, mint épen most. S még remény sem mutatkozott kedvezőbb helyzet teremthetésére. Rudolf állapota, magatartása élő tiltakozás volt minden ilyen feltevés ellen. Másfelől a magyar földön oly hangulat fejlődött ki, Kassa felől oly határozott nyilatkozatok hallatszottak, hogy még a vérmesebb reményü német tanácsosok sem látták időszerűnek holmi mester-séges practikákkal halogatni az egyezkedés újabb megindítását. Így aztán kinevezte Mátyás is biztosait: Trautson Pált, Lichtenstein Károlyt, Molárd Ernest, Preiner Siegfriedet, Erdődy Tamást, Turzó Györgyöt és Forgách Zsigmondot, kikkel Bocskay követei utasítások értelmében, gyorsan hozzáláttak a tanácskozáshoz.³⁾

El lehet gondolni, hogy ékesszólásokban, szenvedélyes vitákban és ügyes sophismákban nem volt hiány. Minden egyes pontnál hosszas szóharcot kellett vívni a magyaroknak; s ámbár szigoruan meg volt rendelve a fejedelemtől, magokat a legcsekélyebb kérdésben is utasításokhoz tartani és attól el nem

¹⁾ Istvánfy. XXXIV. k. 517. l.

²⁾ Tört. Tár. 1878. 274. l.

³⁾ Horváth Mihály. 2. kiad. V. k. 39. l. — Ambrosius Simigianus. i. m. 419. l. — Ez utóbbi Krempert is a biztosok közé sorozza, úgy Istvánfy is.

térni, mégis nem egy pontban történt lényeges módosítás az ellenfél előnyére. Miként előbb, úgy most is a vallás okozott legnagyobb nehézséget. A magyaroktól követelt vallás-egyenlőséget teljességgel nem akarták megadni, hiszen, mondák, ez öszszeférhetetlen magával a királyi esküvel, és ellenkezik az eddigi törvényekkel, melyeket a királynak sem áll jogában megmáskítani. Egy emlékiratot is nyújtottak be e tárgyban a kath. vallásu királyi tanácsosok, melyben igyekeztek bebizonyítani, hogy a mieink követeléseinek teljesítése lehetetlen. „Gondolja meg maga Illésházy, így szólnak a többek közt, ha valyon a szász herczeg vagy más protestans fejedelem meg fogna-e abban egyezni, hogy országában mind a három hitvallás egyenlő joggal birjon? . . . A végén azt ajánlják ő felségének, hogy igérje meg, miszerint senkit sem fog hitében, vallásában háborgatni és üldözni; kövesse ki-ki azt a hitet, a mely neki tetszik, de a katholika vallás és a magyarországi törvények sérelme nélkül.”¹⁾

A végházakra vonatkozó cikkelyt is nagyon szerették volna Bécsben módosítani, s el is követtek mindent e tekintetben, hanem keveset érthettek el. Bocskay követei nem engedtek, az ő helyzetök pedig „kétségbe esett“ volt.²⁾ Megdöbbsentő hírek érkeztek mindegyre: 70,000 török készül betörni Ausztriába; a nagyvezér Belgrádba érkezett; Rédey 7 gyalog és 9 lovas zászlóaljjal már Érsekújvár alatt áll, s másfelől is a magyar csapatok elindították az osztrák tartományok felé.

Bocskay kielégítése nem igen okozott nehézséget. Már holt hírért is vitték Bécsbe, s engedtek azon reményben, hogy ez nemsokára be fog következni. Illésházy még többet engedett; kihagyta a követelésből Kassát és belenyugodott, hogy mind az, a mit most Bocskay nyer, Erdélyyel egyetemben, ha fiörökösse nem marad halála után visszaszálljon a magyar királyra. Illésházynak Erdélyre, illetőleg az erdélyi fejedelem ségre vonatkozó politikai nézete úgy látszik változott. Még a múlt évben azt ajánlotta Bocskaynak, hogy követelje magának Magyarországból a Tiszáig nyuló földet, mert „míg Erdélybe fejedelem vala, nem mernék vala az németek így düheskedni az magyarokon.”³⁾ Most pedig egyenesen károsnak, veszedelmesnek mondja, már a török által is megcsonkított Magyarország kétfelé szakítását.⁴⁾ És hihető, hogy ez a nézet volt engedésének főrugója.

¹⁾ Brüsseli okmánytár. III. k. 213. l. — Herváth M. V. k. 40. l.

²⁾ Egyik német tanácsos nevezte így.

³⁾ Tört. Tár. 1878. 15. l.

⁴⁾ Tört. Tár. 1878. 282. l.

1606. június 23-án, a fegyverszünet letelte előtt egy nappal az alkudozó felek megállapodásra jutottak, a béke művét befejezték. Hanem az alkudozás folyamata alatt történt egy nevezetes incidens melyet nem hagyhatunk mellőzetenül. A mint Illésházy májusban megkapta felhatalmazását az újabbi Bécsbe menetelre, szokott erélyével kezdette már itthon egyengetni a béke útját, s buzgalmában talán túl is lépte a határt. A hajdúk közül sokat leszállított és haza küldött, mondván, hogy már nincs több szükség szolgálatukra mert kibékültek a császárral. Nekik ez az ilyen rögtöni felmondás rosszul esett s zajongani kezdettek. De irogatott barátainak is Illésházy és ezeknek szintén azt hirdette, hogy már többé nem lesz szükség hadakozásra, anynyira haladt az egyezkedés. Ez fülébe jutott a törököknek, mi a porta gyanúsítását vonhatta maga után, mert Boesckay megígérte, hogy az ő tudta nélkül semmit sem tractál a németekkel. Illésházy ilyenét eljárását ellenségei tulzott alakban sugták be a fejedelemnek. Boesckay mindig ovatos volt az Illésházra vonatkozó besugásokkal szemben, de most a tények előtt nem hunyhathott szemet; anynyival is inkább, mert nagyon ártalmas természetűek voltak. Megírta tehát Illésházy-nak, minő hírek keringenek fölöle itt, melyek ha valósággal úgy vannak, „nem értjük — mondja — micsoda okon és mi esoda tanácsból cselekedni leend kegyelmed.“¹⁾ Ez csupán gyöngéd szemrehányás volt, melyet Illésházy mégis rossz néven vett, mert azt látta ebből, hogy ellenségei hatnak a fejedelemre.

Junius első napjaiban történt ez a dolog. Nemsokára azután napfényre jött egy esomó alattomos eselszövény, melylyel a bécsi udvar igyekezett a nemzetet kijátszani. Így pl. most is azon törték fejöket, miképen lehetne a törökkel külön békét eszközölni, s ebből a magyarokat kizárni. Folyt az alkudozás nyilván is, mitől azonban Boesckay nem tartott, mert követei ott voltak a budai basa oldala melle t. Hanem tartott a titkos eljárástól. Megtudta, hogy minő vesztegetésekkel és fényes ígéretekkel törekedtek tervöket keresztül vinni; sőt mi több, még Magyarország nevezetesebb végvárait is odaigérték a töröknek, ha szakít a magyarokkal. Híre járt, hogy egy német commissarius azzal fenyegetődözött a török és magyar követek előtt, hogy eljön az idő, a mikor a római császár méltó boszút fog állani a magyarokon mostani magokviseletéért. Megsokalta hát Boesckay a sok tekervényességet és haragra lobbant. A szultánnal való viszonya jobb volt mint bármikor; s így ha nem nézte volna hanyatló egészségét, megszakít minden alkudozást és kardot fog. Ezt nem tette, hanem Basodi Lászlót sietve Bécsbe

¹⁾ Tört. Tár. 1878. 279.—280. l.

küldötte azon rendelettel, hogy követei szüntessék meg az alkudozást, mert instructiojokat módosítani fogja, s rövid időn Rimay Jánostól felküldi. Addig pedig várjanak. Ez június 10. körül lehetett. A legnagyobb sietséggel Kassára hívta az urakat, vármegyéket, szabad városokat és a hadak kapitányait, s eléjük adta a dolgok állását. Az öszszegyült rendek keserűséggel hallották ezt; s rövid tanácskozás után, június 14-kén, elkészítették és 37-en megpecsételték az új instructiot, s mivel Rimay hirtelen beteg lett, Dezsőffi Jánost bízták meg a felvitellel.

Kikelnek ebben a rendek először is Illésházy ellen; aztán elsorolják az udvar elébb elmondott alattomoságait. Végre eléadják új kívánságaikat, vagy jobban mondva módosításait: Eddig elnézték a rendek és nem nehezteltek, hogy ő felsége a törökkel kötendő béke érdekében levelezés vagy biztosok útján lépéseket tett; de miután tudomásukra jutott, hogy ártalmas practikákat is üznek biztosai, kívánják, hogy ezután semmit se egyezkedjék ő felsége a törökkel Bocskay fejedelem tudta nélkül; erre kötelezte magát a császár, s ha még is vét ellene, a nemzet szívében okvetlen gyanút, aggodalmat fog ébresztetni. Továbbá ő felsége a végvárat a töröknek ígérte. Ha tehát békét akar azzal kötni, ígérését teljesíteni kell, mert különben nem lesz béke. Fegyverrel pedig a töröktől a császár sohasem tudja megvédeni, s a végeredmény az, hogy Magyarország végháza, melyekért századokon át anynyi magyar vér omlott, a törökök kezébe kerülnek. Ezt azonban a nemzet nem engedheti meg: módosítsák azért a követek elébbi követelésöket a végvárak dolgában oda, hogy azok ő felsége, a fejedelem kezében maradjanak, mert csak így lesznek megmenthetők a török hatalomtól. A többi pontokra nézve marad a régi utasítás, hanem meghagyatik, hogy attól semmiben el ne térjenek.¹⁾

Illésházyt a Basodi által vitt rendelet egészen meglepte. Épen javában haladt előre az egyezkedés, sőt közel lehetett befejezéséhez, midőn ama küldött hozzá érkezett. Bizonyos nem fogta el a felindulásnak, s azt mondva, hogy őt a fejedelem és az ország teljhatalommal felruházva bocsátotta el, nem veszélyezteti hát a béke létrejöttét, hanem folytatja működését. Ugy is tett, és jun. 23-kán a tárgyalások befejeződtek.

Dezsőffy még jun. 27-én sem érkezett Bécsbe, hanem talán más nap. Ezt abból lehet következtetni, hogy Illésházy válasza, melyet a Dezsőffy által küldött utasításra írt, 29—30-ról van keltezve. E válasz soraiból élesen kirí az az elkeseredett harag, melyet Illésházy érzett az utasítás olvasásakor. „Az in-

¹⁾ Tört. Tár. 1878. 283—288. l.

structionak az első részében engem Illésházy Istvánt gyaláznak és szidalmaznak, az közepibe az mi arra való volt kiszöttem és az herczegnek Deseoffy uram beadta;“ annak is egy része, mondja a válasz, szükségtelen volt, mert megvan az előbbi írásunkban. „Az utolja (t. i. a végvákról szóló) ellenkedik minden ez ideig való szónkkal, írásunkkal, munkánkkal mind ő fölségének s mind az országnak és azért arról hallgatunk.“

Aztán rátér az ellene felhozott vádak czáfolatára. Többek között azt mondja az utasítás „hogy kötés alatt és nagy titkon bízták“ reá az egyezés vezetését, s mégis szóval, tettel magyar, török, német előtt mindent kipublikált. „Még gyermekkoromban hallottam — úgymond erre Illésházy — hogy az ki bugár után, gyermek és bolond szava után indul, nem megyen jó útra.“ Őszeszidja azután hazugnak, árulónak azokat, kik ilyen gyalázatos rágalmakat koholnak ellene, s ügyesen bizonyítgatja, — felszámolva közben a maga érdemeit is — hogy milyen lehetetlen mind az, a mivel gyalázzák. Azt fogják reá, hogy ő idő előtt kibeszél mindent. Megezáfolja ezt helyesen, s azután így szól: „De azt kérdem én attól az bolondtól, az ki én reám ezeket hazudta, ki mondta meg Trautson uramnak, mivel jű Bécsben Deseoffy uram, két nappal az előtt mind tudták, hogy Bécsben érkezett. stb.“ Végre kijelenti, hogy ő kész bármely perczben törvényszék elé állani, csak jelenjék meg az áruló, és bizonyítsa be világosan miket reá fog.¹⁾

Az új utasítás tehát vizályt eredményezett, egyebet semmit. A megkötött békén, mint bevégzett tényen többé nem változtatott. És a fejedelem nem emelt nehézséget. Rohamosan növekedő betegsége, a hajdúk iszonyú dulása, kívánatossá tette a béke, a nyugalom minél előbbi helyreállítását. . . „Ha hamar nem bánik kegyelmed az dologgal — így ír Bocskay jul. 4-kén Illésházynek — attúl félünk édes apám uram, hogy egy nap csak fiú nélkül marad kegyelmed.“²⁾

Ugyanezen napon állított ki Illésházy Bécsben a jun. 23-kán kötött szerződés biztosítására egy megerősítő oklevelet, aláírva rajta kívül Vizkeleti Tamás, Ostrosith András és Apponyi Pál által.³⁾ Mielőtt eltávoztak Bécsből, megjelent Illésházy a főherczeg előtt és most megkapta az ígért s valóban kiérdemelt jutalom jó részét. Egyszersmind elhatározott, hogy augusztus elején ismét felmennek Bécsbe, a mikor a Rudolf és Bocskay által időközben megerősítendő béke szerződést az osztrák örö-

¹⁾ Tört. Tár. 1878. 294—298. l.

²⁾ U. o. 303. l.

³⁾ . . . Vigore plenipotentiae mihi attributae omnimode ratifico et confirmo. — U. o. 305. l.

kös tartományok is biztosítani fogják, s minden egyéb még fenforgó aprólékos eltérések kiegyenlítettnek, hogy így a béke végre hajtásának többé semmi útjában ne álljon.¹⁾ A fegyverszünet jun. 24-kén letelt volt, de azt még akkor megnyújtották sz. Jakab napig, jul. 25-kéig.²⁾ Most már minden dolog egyelőre el lévén intézve, a biztosok július 7-ke tájt sietve indultak haza, hol a fejedelem türelmetlenül várakozott rájuk. Haza hozták azt a szerződést, mely „bécsi békekötés“ czim alatt van megörökítve közjogunkban, törvénytárunkban.³⁾

V.

Mátyás főherceg belátta, hogy daczára a békeegyezmény létrejöttének, a helyzet mindaddig veszedelmes marad, míg a szerződést Rudolf császár maga is nem szentesíti. Ezért első gondjának tartotta egész terjedelmében császári bátyja elé felterjeszteni a szerződést és sürgetni a megerősítést. Rudolf illetőleg környezete, mindig kicsinyelte a magyar forradalom terjedelmét és a prágai várlakból tulzottnak tekintették azt a veszedelmet, melyet Mátyás oly élénken rajzoltatott. Mi természetesebb hát, mint hogy egészen megrémültek a másodszor felterjesztett békepontoktól, s azokat mint káros, istentelen művet a császárral nem fogadtatták el. Alcancellárát Rudolf Bécsbe küldve, kijelentette: „hogy ezen új, részint istentelen, részint királyi esküjével és lelkiismeretével ellenkező, s az egész német nemzet becsületét s tekintélyét sértő czikkelyeket el nem fogadhatja;“ — s egyszersmind meghagyta a főhercegnek, hogy ezután akár a török, akár a magyar béke érdekében semminemű lépést ne merészeljen tenni.⁴⁾

Mátyás főherceget elkedvetlenítette e durva, meggondolatlan eljárás, mely a mellett, hogy beláthatlan veszedelmet vonhat vala maga után, még tekintélyét is érzékenyen érintette. Mit tegyen? ez volt most a kérdés. A jul. 25-kéig kötött fegyverszünet nemsokára letelik. A török sereg már is sűrűn kezdenek felfelé húzódni a Duna-mentén. Ezek addig nem békülnek, míg a magyarok teljesen megnyugtatta nem lesznek. Pedig Kassa-felől zugolódás hallatszik, mi világosan bizonyítja, hogy Bocskay hívei elégedetlenek. Ebben a perczben ott állott a dolog, hogy a hosszas fáradsággal, vesződéssel létesített békemű teljesen megsemmisüljön. S nagyon valószínű, hogy ez megtörtént volna, ha a Rudolf eljárása köztudomásra jut. A fő-

¹⁾ Horváth Mihálynál. V. k. 41. l.

²⁾ Tört. Tár. 1878. 301. l.

³⁾ Corpus Juris Hung. I. k. 643—647. l.

⁴⁾ Brüsseli okm. III. k. 300. l. — Horváth Mihálynál. V. k. 42. l.

hercege azonban nem csüggedett el. Első dolga volt fegyvernyugvást kezdeni a törökkel. Itt is Illésházy volt a fő közbenjáró a német biztosok mellett. A tárgyalás sikerre vezetett oly formán, hogy július 25-től kezdve 32 napig a fegyver mind a három részről letétetik, s erről egymásnak hitlevelet állítanak ki. „hogy ha a fölséges István király (Bocskay) akarja,“ az az belcegyezik. A fegyverszünet részleteit különben 16 pontban szabják meg.¹⁾

Ez alatt Mátyás több felterjesztésben igyekezett a boldogtalan Rudolfot meggyőzni ügyeik állásáról, s a béke szentesítését tőle könnyíteni. De Rudolf a gyűlölt főherceg szavaira nem sokat hallgatott; hanem mikor értesült, hogy a török csak 32 napi fegyvernyugvást engedélyezett, akkor már ő is gondolkodni kezdett a viszonyokról, és végre jónak látta meghajolni a kényszerhelyzet előtt. Így augusztus 6-kán kiadta a békeszerződést megerősítő oklevelet a következő záradékkal: „A hozzánk küldött új egyezséget akkép erősítettük és erősítjük meg, hogy mindazon czikkek, melyek a vallási és egyházi kérdésekre vonatkoznak, mind pedig a többiek is úgy értelmeztesenek, hogy azok ünnepélyes eskünkkel, melylyel koronázásunk alkalmával magunkat az ország rendjeinek leköteltettük, s a mely ellen semmit sem cselekedhetünk, ne ellenkezzenek; ha pedig egyik vagy másik részről még nehézségek fogynának felmerülni, azok a legközelebbi országgyűlésen intéztesenek el.“²⁾

Mátyás főherceg tehát megkapta a bécsi béke szentesítését, hanem nem lelte örömét benne. Jól tudta, hogy ezt ilyen záradékkai a különben is zugolódó magyarok nem fogják elfogadni, sőt nem is tanácsos eléjük terjeszteni. Tanácskozást tartott bizalmas embereivel e tárgyban, s a nehéz kérdést Lichtenstein Károly tanácsára ügyesen oldották meg. Az 1606. febr. 9-kén kötött első egyezséget, mint látók, Rudolf minden záradék nélkül feltétlenül erősítette meg márczius 21-kén. Ezt most elővették, s a kelet napot kitörölve, helyébe augustus 6-ot írtak, a mely napon kelt a fenebbi záradékkal megerősített levél.³⁾ Így küldötte aztán Bocskayhoz át a főherceg Rudolf szentesítését.

Míg Mátyás küzdött a prágai udvarral, Bocskay is összehívta híveit és tanácskozott velök a békepontok felett. Némelyek ezek közül most is oly kétértelműen és anynyira nem a rendek utasítása szerint voltak szerkesztve, hogy általános

¹⁾ Tört. Tár. 1878. 308—310. l. — Történetiróink jul. 14-től aug. 14-ig teszik e fegyverszünet idejét.

²⁾ Győri Tört. és Rég. Füz. IV. k. 195. l. — Brüsseli okm. III. k. 301. l.

³⁾ Vischer Péter levele. Brüsseli okm. III. k. 277—278. l.

elégületlenséget keltettek, és azok megváltoztatását mindenki multhatlannak tartotta. Volt egy párt, mely épen a béke megsemmisítése és a háború tovább folytatása mellett izgatott. Ezzel Illésháznak gyűlt meg a baja, kit most is hangosan szidalmaztak. Kitészik ez a jul. 30-kán Turzó Györgyhöz intézett leveléből: „Irja meg azt is kegyelmed, hogy adja ő felsége tudtunkra, ha császár urunk confirmalta-e az mi bécsi végzésünket vagy nem, mert addig jól tudom, semmire nem vihetem őket; egyébként remélem, hogy megállják az végezést: azok, kik magok hasznáért nem akarnák az békességet, azok förgődnek és engem is fenyegetnek, de velem levén az én istenem, nem félek tőlök stb.“¹⁾ Illésházy Bécsből nem ment egyenesen Kassára, hanem a felvidéken hátra maradván követtársaitól, ott időzött aug. elejéig. Ekkor a fejedelem sürgetésére sietve leutazott a székvárosba, hol az ő jelenlétére igen nagy szükség volt.²⁾ A rendek már együtt ültek, s az ő megérkezésével hozzá láttak a szerződés tárgyalásához.

Egyik két értelmű pont volt a vallásra vonatkozó, mely az egyezségben következőleg szerkesztetett: „Az ország közbiztonságára s maga az 1604-dik évi utolsó ezikk, — mely különben is az országgyűlés után és a rendek megegyezése nélkül iratott be, s mely ezennel eltöröltetik, — ellen nem állván, végzésbe ment: hogy a korábbi intézményekhez képest, melyszerint a király senkit sem akar hitében és vallásában háborgatni, vagy mások által háborgatni, a rendek összesen és egyenként, valamenynyi főúr, nemes, szabad királyi város, a koronához közvetlenül tartozó mezőváros Magyarország területén, s a magyar végek hitvallásukat szabadon és akadály nélkül gyakorolhassák, de azon hozzátétellel: hogy a római kath. vallás rövidséget ne szenvedjen; hogy a clerus s a kath. egyházak szabadok és bántatlanok maradjanak; hogy az iménti zavarok közben mindkét részről elfoglalt egyházak kölesönösen visszaadassanak.“ Itt ez a kifejezés: „hogy a római kath. vallás rövidséget ne szenvedjen“ ötlött fel a rendeknek, mint olyan, melyet mindenki a maga sugallata szerint magyarázhat. Azt határozták tehát, hogy ennek a kitörését okvetlenül követelni kell a főhercegtől.

(Vége köv.)

¹⁾ Tört. Tár. 1878. 316. l.

²⁾ Tört. Tár. 1878. 311. l.

Epikuros tana az örök megsemmisülésről.

II.

(Folytatás.)

De térjünk át az epikureizmus által megindított küzdelem érdekesebb mozzanatára. Lássuk mint kísérti meg legyőzni ama másik, láthatatlan, alakatlan valóban félelmebb és csökönyösebb nézetet, melyet ösztönszerűen támadottnak mondhatunk. Épen ezért sokkal nagyobb nehézséget, sokkal elkeseredettebb küzdelmet okozott Epikuros hiveinek. És annyival érdekesebb a mai kor szempontjából is a harc e téren, mert tisztán lélektani, s így ha az epikureisták e téren elvesztik a esatát, előbbi győzelmük semmit sem ér. Kövessük Carot okoskodásában. A hivatalos hitvallások romjai alatt rendíthetetlenül épen fenmarad amaz őshit, mely az Aryak minden ismert vallásánál régibb; sőt a művelődés előtti korszakok buyárai, ethnografok és anthropolog kutatók a vad népeknél, a chinaiaknál, a föld legtávolabb eső népeinél megtalálták a külalakot mellőző ösztönszerű hitet, mely az embernek a halál után és halálban való tovább létezését mély meggyőződésévé tevé minden népnek. Spencer a „Sociologia elvei“ czimű művében a társadalmak első keletkezésénél már meglevőnek találta e hitet. Fustel de Coulanges a heroszok, mánok (*θεοί χθόνιοι*) cultusában keresi a család-, az az állam-összszertartó, egy közös tűzhely (család; város vagy állam tűzhelye) köré csoportosító eszmét. Azon aggályos félelem, hogy a halott a temetési tisztességet ne nélkülözze, mit a latin *justa solvere* szavakkal fejez ki, azon hiten alapszik, hogy a sírban lakik a halott szelleme is. A létezés e tovább folytatásának hitére vihetők vissza a halotti szertartások, sőt a család a törzs halotti szellemei iránti közös tisztelet képezi alapját, legerősb kötelékét a társas életnek. „A halottak tisztelete e szerint mélyen összszefonódott az ókori műveltség eredetével, mintegy annak kezdetét képezi: a város első kútfeje az ösöknök egy helyhez kötött tartozkodása, kik először csak a tűzhelyre öröködének, később oltalmukat kiterjeszték a város falaira, úgy hogy a nemzeti templom a szerény házi szentély alapján épült föl, azon egyszerű oltáron, mely a család örökös fenmaradásának jelképe, melyen a tűznek soha sem volt szabad kialudnia.“ Csak egy lépés van a hit ez alakjától, mely azt hiteti el, hogy a sírban tovább folytatja a halott az életet a hit másik, sokkal változóbb alakjáig, mely a halottaknak egy külön helyet jelöl ki, hol az elszigetelt sírok lakóinak árnyai egyesülnek. De e lépés a művelődés két különböző korát jelzi. Az előbb említett hitet Fustel de Coulanges a jövő

élet hite csirájának tartja. És épen e hit, mely legősibb vala, legtovább is maradt fenn és csak a keresztyén korszakban szünt meg létezni. Mi adta meg e hitnek szívós jellemét? Egyszerű, gyermeketeg volta és azon érzés, melyet kifejezett. Mint győzni le tudományos érvekkel ez okoskodni nem tudó ösztönt? De tartósságát biztosítá az, hogy megsemmisíthetetlen ösztön. A legrégebbi kor fegyelmetlen gondolkozása, a műveltebb korban is a nép tájékozatlansága e nehéz fejtvény alkatelemeinek viszonya iránt egyformán oda hatottak, hogy fenmaradjon — bár meg nem magyarázható alakban az a sejtelem, hogy minden halál látszat. Hiszen a természet erői örök fenmaradása nem kétségbevonható tény-e? Van az anyagi világban megsemmisülés? Elveszhet egy parány is? Mindazon eszméket, melyeket Herakleitos és a jón bölcsészek oly hamar népszerűekké tőnek a műveltek előtt, homályba burkolva elfogadta a nép is. Annál inkább tartható a bámulatos szervezettel bíró életet: az ember életét megsemmisíthetetlennek. Sőt nem érezzük-e mi is anynyi évszáz gondolkodása, öntudatos elmélkedése után is ez ösztönt mélyen emberi természetünkben gyökerezettnek, melyet nem lehet a tényleges tudomány kétségbevonhatóannak látszó érveivel sem legyőzni; újra éled mindannyiszor, valahányszor legyőzöttnek hiszszük. A megsemmisülés gondolatától visszariadunk. Midőn Lucretius mintegy meggyőző bizonyítékul hozza föl, hogy a világ is felbomlik, hogy a természet kimerül, hogy már a máj kor is csak verejtékes munkával képes fentartani életét, míg a régi kor embereit a természet duzzadt emlőin táplálá, s mily megnyugvást találhatunk abban, hogy a nagy emlékek is porba dőlnek: a lét pusztaságát a költészet minden fényével sem képes fölvidítani. És e nagy szabású költemény csonka bevégzése mintegy jelképezi, hogy a parányokra bontott világ és ember eszméje egységes alakot, öszhangzó egészet nem adhat.

A dögvész rajza a költemény végén épen nem ébreszt bennünk epikureista nyugalmat: a pusztulás tragikus képe épen nem hat költőileg kedélyünkre. Menynyivel magasabb Madács Imre conceptiója, kinek a kicsapongó Rómában a kéj undok fertőjébe merült világot épen a dögvész megrázó hatása alatt téríti meg Péter apostol! A költészet legszebb jogáról: arról, hogy az élet zárját öszhangba olvassza mond le Lucretius; de másként epikureista bölcsészetről írva nem is tehetett. Igen, kiríthatatlan ösztön: a fenmaradás, a halál után is létezés ösztöne. „Az igazság legyőzhetetlen ereje vagy előítélet, benső bizonyosság, a természet szózata vagy a képzelem távelyítő hatása legyen ez ösztön: föltétlenül visszariadunk létünk örök meg-

semmissülésétől. Sem elképzelni, sem megérteni ezt nem vagyunk képesek. Caro ki is jelenti, hogy azok, kik a teljes megsemmisülés tanát állítják föl, nem fogták föl a megsemmisülés valódi jelentését; akaratlanul oda képzelik magokat a jövő évszázadokba; személyiségüket átviszik észrevétlenül a jövőendő korokba; anynyira kiirthatatlanul lényünkkel egybe van forrva az élet ösztöne. Sentimus experimurque nos aeternos este. Göthe is így ír Zelterhez 1827-ben: „Működünk tovább, míg egymás előtt vagy után, a világszellemtől vissza hívva, az aetherbe visszatérünk! Bár az Örök élő új tevékenységre hívna el újból, olyanra, melyben már megpróbált.“ És ez egy magán levél őszinté hangján van írva.

De lássuk azon érveket, melyeket Epikuros és tolmácsa Lucretius felsorolnak az örök megsemmisülés mellett: A test érez, tehát a test felbomlásával az érzélem is kihal; a teljes érzéketlenség a halál. A szellemnek négy alkateleme van: a hő, gőz, légi erő és egy negyedik alkatrész, mely ugyyszólván a lélek lelke: az érzés. Ez alkatelemek együttes combinációjában rejlik az emberi öntudat, melynek megszűntével, megszűnik az élet és meg a szellem. Miért lankadna el a megszűnt test? Miért jönne lázas állapotba? Anynyira megy Lucretius, hogy érvet merít azon tüneményből, hogy a sarló szekerek által vilám-gyorsan lemetélt tag elvesztését alig veszi észre az öntudat: az érző, tehát a kormányozó, központi elemé az emberi szellemnek. Önkénytelenül jutott eszembe Moleschott egy tudományos apparatussal készített értekezése a gondolat sebessége felől, melyben még a gondolat sebességének is mértékét vélte föltalálhatni. A mi együtt alkotá a lelket, az alkatelemek szétbomlása után semmivé lesz. A halál pillanatát Lucretius egy valódi költő megható színeivel festi. A lélek testi mivoltát bizonyítja az is, hogy rendre fejlődik ki. Különb azonnal kellene teljes egészében léteznie. Még az anyaméhben lépett frigyre a test és szellem; a halál után válnak el; de valamint a test ősz, lerombolhatatlan parányokból és úrból áll, mint maga a létező világ; a lelegevenebb és legmozgékonyabb parányokból alakult lélek is az ür bomlasztó hatását el nem kerüli. És itt van a szeretetre móltó zavar! Megsemmisíthetetlen parányok képezik a lelket, de a combinatio felbomlásnak van alávetve, holott a combinatio ad életet magának a léleknek. De épen e ponton volt gyenge a stoicizmus is. Az egyetemes ész egy része mint bir individualis képességgel? Nem szándékunk e kérdésben az akkori vitát ismertetni, mely messzse vezetne a halál kérdésének még mai napig is igen érdekes, lélektani mozzanatától.

Azt kérdezi Lucretius: mi haszna volna, hogy ha a szel-

lemiséget alkotó elemek szerte bomlásuk után is esetlegesen oly combinatióba jönének, milyenben az individuumot alkoták? Ha megszakadt az emlékek láncolata: az újjászületés nem az előbbi folytatása volna. Ha az ember a mult végtelen számú esélyeire gondol, elhiheti, hogy az elemeknek volt még olyan csoportosulása, mely a lelkünkkel rokon lelket alkotta; de emlékezetünk néma, e multról mit sem tud; az elemek száz meg száz csoportosulása távol elszakítá egymástól az ugyan olyan csoportosulásokat. Valamint egyszer sem vonhatja ki magát a lélek kormányzó vezérlete alól; lélek nélkül nem éreznek, nem létezhetnek:

„Ugy a szellemnek test nélkül eredni magától
És az inaktól s vértől meszszebb lenni lehetlen.“

Képtelenség gondolni, hogy testen kívül lélek szülessék. Ha nem törődünk azzal: mik lehetünk, miért bánt az a gond: mik lehetünk még. Előttünk egy örökkévalóság, melyben ép úgy elfeledjük azt: mik valánk, mint megettünk van egy örökkévalóság, melyről hallgat emlékezetünk:

„Nyomorú az nem leszen, a ki nem is lehet azzá;
Es mindegy, ha nem is születék vala, hogy ha halandó
Éltünkől megfoszt vala már halhatlan enyészet.“

A „halhatlan enyészet“ meggondolásában nyújtja tehát Epikuros vigaszát. Ugy siratjuk előre halálunkat, mintha éreznők, hogy testünk mint ég a máglyán, mintha a hantok nyomása fájna. Holott csak az fájhat, ha érezni birnánk, hogy szeretett nő nem fogad, gyermek nem fut előnkbe.

„Kelti gyönyört esőkverseny közt titkon kebeledben.“

Pedig a halott fölött csak „a végtelen élő bú“ hullatja könnyét, de ezt a halott nem érzi. Schoppenhauer és Epikuros és Lucretiustól kölesönöz érvet a nîrvana magasztalásánál. „Ha a megsemmisüléstől való félelmet jól meggondolnók, ugy kelle-ne nyugtalankodnunk azon semmivel, mely létezésünket megelőzte mint azzal, mely azt követi. Pedig nem ige var. Irtozom oly végtelentől, mely nélkülem léteznék; de semmi visszariasztót nem találok egy más végtelenben, mely létemet megelőzte.“ Szórum szóra ezt vallja Lucretius:

„Lám a végnélküli idő elmúlt kora milyen
Semmi reánk nézvést, mielőtt a világra születünk.
A Természet im ezt állítja elénk tüköréül,
A majd holtunkat követő későbbi időnek.“
Tünik-e abban ijesztő kép fel? látni-e ottan
Meggzomorítót s bármely álomnál nem-e csendesb?

Lucretius e szép versében — mondja Caro — letette az epikureisták érvelésinek elveit, lángoló képzelmenek fényével áraszt-

ván el a rideg okoskodást. Guyau ur, főként Diogenes Laërtius nyomán, lehető teljesen öszszeszedte Epikuros gondolatait, melyekről még Lucretius boldogan mondható:

„Mint virágtermő bérczet méhek kikutatják,
Ugy legelészszük arany mondásaidat neked is ki
Mind arany az s méltó életbe' maradni, örökre“

de az irigy idő a dús bérczet letarolá. Imé egy néhány e gondolatokból: „A halál a mi nézpontunkból semmi; mert az, mi egyszer fölbomlott nem képes érezni és az, mi érezni nem bír, ránk nézve semmi.“ — „A halál ránk nézve semmi; mert minden jó és minden rossz az érző képességben van; de a halál épen e képességtől megfosztott állapot.“ — „A bölcs csöppet sem törődik életének hátralevő részével. Csak azért kell meggondolnunk, hogy a jövő sem nem a miénk, sem ránk nézve nem idegen teljesen azért, hogy azt se úgy ne várjuk, mint a melynek be kell következnie, sem úgy hogy kétségbe essünk felőle, mint a mely épen léte nem jöhet.“ — „Észtelen ki azt mondja, hogy fél a haláltól, nem azért, mert ha egyszer az megjelen, lesújtó lesz, hanem azért, hogy még mint eljövendő is, szomorító, mert az, mi eljövetelekor nem okoz több nyugtalanságot, ha még csak eljövendő, csak üres káprázat által lehet elérhető.“ Ugyszólván mindent magában foglal e gondolata: „Midőn léteünk, a halál nem létezik; midőn a halál létezik, mi nem léteünk többé. Tehát a halál nem létezik, sem az élőkre, sem a halottakra nézve; mert azokra nézve, kik élnek, a halál nem létezik és azok kikre nézve van halál, többé nem léteznek.“ Mit elmésen fejez ki e francia vers:

„Ha vagyok, ő nincsen, ha ő van, nem vagyok.“

Cicero, ki sokszor gúnyolódik Epikuroszzsal, ez elmés ötletekben gyönyörködött. Ugyancsak ez eszmét fejezte ki a Tusculanae-ban, midőn így ír: „Ha a halált nem követi semmi rossz: a halál sem az; mert azt bárki megengedi, hogy a közvetlenül a halálózást követő perczben semmitől sincs ok félni, tehát a halál nem egyéb mint eljutás azon időponthoz, midőn minden szenvedés megszűnik.“ Epikuros okoskodása oly köztetszésben részesült, hogy ellenfelei Cicero és a stoikusok közt Seneca is elfogadták érveit, mint eldöntő érveket a mellett, hogy a halál nem rossz. Persze hogy egész más következtetést vontak le e tételből az életre. Míg ők bátorságot akartak ébreszteni az erény- és szabadságért folytatott tusában, addig Epikuros meg akart tanítani az élet élvezésére. Cicero kedélyesen hozza föl Diogenes azon mondását, hogy halála után vessék bár hová. „Talán, hogy az ölyvek egyenek meg? kérdék barátai. Epen nem; tegyetek mellém egy botot, hogy elkergessem

őket. De hogyan, felelék barátai, ha te már nem fogsz magadról tudni? Ha nem bírok öntudattal, válaszolá Diogenes, mit bánom én, ha az ölyvek fölfalnak.“

De e kétségbevonhatatlan érvek mellett is csak nem lehetett a halál félelmes voltát feledtetni. Ha nem is érezünk többé a halál után, de megfosztva lenni az élettől, annyira mint megfosztva lenni minden jótól. E gondolat mindegyre kifejezésre lel a klasszikus írónál. És ezen igen kényes ponton, e fellette nehéz kérdésben jár Epikuros okoskodása legmélyebb nyomon. Szerinte az élvezet örök, bevégzett jelleggel bír: „Az idő, legyen bár végtelen vagy véges, egyenlő élvezetet nyújt, ha az öntudat becsli meg az élvezet értékét.“ Horatius egyik odájában egy epikureista önérzetével mondja, hogy a ki elmondhatja mindennap, hogy élt, az nem törődik azzal: borús vagy derült lesz-e a holnap? Epikurosról Stobaeus azt írja, hogy ő kész volt boldogság dolgában Jupiterrel versenyezni, ha volt egy darab kenyere és egy ital víze. Cicero e merész állítást, mely Göthe és Spinoza mély nyugalmát tükrözi vissza, élesen bírálja. A stoikusoknak megengedi, hogy ők elérhetik az abszolút életezést, mert életezéljük az erény betöltése; de lehet-é állítani az élvezetről azt, hogy az nem növekedhetik. Hisz akkor a fájdalomról ugyan ezt lehetne állítani? De ki merné hinni azt, hogy a fájdalom, ha tartós, nem válik kínosabbá? Cicero érvelése ügyes, meggyőző; de ez semmit sem von le Epikuroz fentebbi gondolatának szép, fenkölt gondolkozásra mutató jelleméből; nem ugyan ezt mondja-e Göthe, midőn a perczet az öröklét képviselőjének nevezi? ki oly szellemben élvezé a perczet mint Epikuros, annak élet-derűjét méltán nem borítá be a gond fellege. Epikuros ha-onlított eszményeihez a boldog istenekhez. Jól mondja Fábián, hogy „ő az istenekben csak a legfőbb boldogságról alkotott saját eszményét tisztelte, miután azokat, mint fájdalmat nem érzőket, minden nyugtalanságtól, gondtól menteket és így minden világi ügyeken-bajokon kívül állókat, a legfensőbb élvezetének s a legteljesebb nyugalomnak birtokában levő lényekül képzelte magának.“ Az epikureisták tanuk főbecsét abban helyezték, hogy az embereket a hiábavaló gyötrelmekről megmentésék. Bátorságot akartak önteni a szivekbe. De nem kell-é bátorság az élethez? Pascal is nem mondta-é, hogy a halál elszenvedése könnyebb, mint maga a halál pusztá gondolata? Ebben rejlik az epikureizmus gyors terjedésének oka. A halál félelmétől megszabadítani: mily érdem, isteni szolgálat. Epikuros nevét halhatatlan dicsfényvel is véve körül hivei bálványozásig vitt tisztelete.

Ugyan akkor, midőn az emberi szellemet meg-akará sza-

badítani a legkínzóbb aggályoktól, a nil admirari elvét alkalmazta mindazon magasztos eszmék birálatában, melyek följajdíthatják a kedély hullámaait, így Epikuros Horatius szelid gúnyjára emlékeztető mosolylyal festi a szerelem kápráztató hatását, mely elfedi a kedves lényben létező hibákat. De főképen kikelt a metafizika túlhajtott elméletei ellen. Mindent a tényekből kívánt kimagyarázni. A tudományos kísérletek és tapasztalatok hiányában is csak a tapasztalatot ismerte el a bölcselmi kutatás egyedül biztos forrásának. Mosolyra gerjeszt a gyermeteg felfogás, melylyel az égi és földi tüneményeket, (nap, hold sötétülést, évszakokat, villámokat, delejt) kimagyarázni törekedett; de a láthatatlan, első okok keresésének fölhagyása éppen alkalmassá tévé az epikureista iskolát arra, hogy az eszmék filatioja során a XVIII. évszáz rationalismusának alapjául szolgáljon. Ő tagadta először mindazt, mi nem esik érzékeink alá. Tehát a positivismus homályos és öntudatlan kifejezője ez iskola az ó korban; mert a természet törvényein kívül a tüneményeknek más okát nem ismeri, de nem is keresi. Epikuros ásta az első árkot, mely mind mélyebb lesz és szélesbül, a metafizika és természettudományok közt. Az első okok keresése a metafizikusra nézve a földolog, a természettudósra nézve csak a tünemények és az ezek közti viszonyok léteznek. A metafizikusok az életet a halállal való viszonyában kutatják; a természettudós éppen a halált az élettel való vonatkozásában kérdezi meg, hogy az élet titkát tőle ellesse. Caro méltán kérdezi, hogy ha annak, ki az emberi szellemben e nagy szakadást idézte elő, oly halhatatlan dicsőség jutott osztályrészül, minő koszorút érdemel az, ki a metafizikát és fizikát kibékítve mind kettő függetlenségének és viszonylagos érdemeik elismerése mellett, a szellem tudományos egységét helyre állítandja?

Hegedűs István,

(Vége köv.)

Az erdélyi muzeum részére 1879. január havában be- küldött adományok jegyzéke.

I. Könyvek: A Smithsonian Institutióntól, Annual Report. 1875, 1876. Washington 1876 és 1877. — A m. nemz. muzeum igazgató-ságától XVI. és XVII. századi régi magyar nyomtatványok töredékei (18 db.) — A brandenburgi Botanischer Vereintól, Verhandlungen 19-ter Jahrg. Berlin 1877. — Az Academie Royale du Belgique-től. Bulletins 1876. 1. 2. 1877. 1. 2. 1878. 1. és Annuaire pour l'an 1877. 1878. (7 köt.) — Néhaj Szönyi Pál hagyatékából, Waldstein

és Kitaibel, *Descriptiones et icones plantarum rariorum Hungariae*. Tom. 1—3. Viennae 1802—1812. — Tompa Károlytól, erd. régi folyóiratok 60 köt. — Herbieh Ferencztől, Erdélyi kőzetek a lelhelyek szerint térképezve 1878. (térkép.) — Glosz Samueltól, *Montaigne les essais*. Páris 1636. — A m.-vásárhelyi főtanoda nyomdájától, Az erd. keresk. és iparbank ügyletrendje. M.-Vásárhely 1878. — Réthy Lipót aradi nyomdájától, *Koszorúk az alföld vad virágaiból*. Kőti Kálmány Lajos. 2-ik kötet. Arad 1878.

II. Régiségek és érmek: Meskó Miklós, gyulai (Kolozs megye) bronzlelet. — Székely Mojzes, hetedéves mit. gymnasiumi tanuló, a gyulai bronzleletből 7 drb. — Torma Károlytól, ugyanazon leletből 4 drb. — 4. Rác Gyulától, római bronz-fibula, Hodorfalváról (Kolozs megye); római cserépedények töredékei Mező-Szt.-Györgyről; kő és kuduról. — Dr. Tóth M., Csont és cserép töredékek Mocsról. — Az egyleti ásvány-földtani gyűjtemény, bronz tokos véső az aranyi hegyről (Hunyad megye). — Két bronz esákány és egy tokos véső, ismeretlen lelhely (Erdély) Dr. Schmidt Ágoston egyetemi m. tanártól. — Doby Antaltól, az 1878. évi Junius 10-én Homonnán tartott lengyel testvéries ünnepély emlékére vert ólom érem. — Mihály Elek m.-valkói ev. ref. lelkésztől, kőkalapács M.-Valkóról. — Két bronz láncsa, egy kised bronz kanál, nyolcz ép és egy kettétört bronz sarló s egynek részlete, egy darab bronz rög, egy vörösréz fejsze, valamennyi Mocsról; egy barbárkori cserép findziácska és egy lefűrészelt szarvas agancs törzsöke az apahidi egyik kavics bányából; egy dyrhachiumi ezüst érem, ismeretlen lelhelyről. Gámentzy Gerőttől. — Római feliratos lámpa Szucságról, Kónya József szucsági ev. ref. lelkésztől. — Római feliratos siremlékkő, ugyannonnan Horváth Sándortól.

III. Vásárolt: Római carneol cameo és intaglio, bronz fibula és karika Veczehről; csont és cserép töredékek Boholtról (Hunyad megye); bronz gyűrű és emailos fülönfüggő, vas fejsze, (francisca), lópatkó és hosszú vasszeg Dedatiáról a vulkáni szorosból; oláh feliratú nagy bronz pecsétnyomó és harang töredék Bánffy-Hunyadról; 1 XVII. százbeli harangoeska Dobrocsináról; 6 bronz karperecz, 1 tokos véső, számos apró üveggyöngy és az edény cserepei, melyben e tárgyak találtak, Dobrocsináról; barbárkori ezüst karperecz, az alóri Szamosból; két barbár ezüst pénz és egy Trajánus arany.

IV. Cserélt: Kised arany gyűrű amethyst intaglioval (római); 20 drb. bronz és egy drb. cserép töredék a gyulai leletből, unitarium collegium könyvtára.